

Petőfi lelkébe-elméjébe kalauzolna, s onnan tovább a magyar falu világába. A *Szerelem, szerelem* kezdetű népi szövegnek – melyet a szerkesztő szerint feltehetőleg ismert – több változata után Petőfi azonos kezdetű versét hallgathatjuk, így szinte tapintjuk a költői teremtő folyamatot, ugyanakkor érzékelhetjük az új szöveganyag variálódását, népdallá válását is.

A válogatás – már említett – egyik fontos célja a megtanulásra, éneklésre javasolt dalváltozatok, illetve lehetőleg jó minőségű felvételek terjesztése volt. Ez magyarázza, hogy a CD-borítón, illetve a kísérőfüzetben levő Kodály- és Bartók-támlapokhoz tartozó, különösen értékes, ám élvezhető hangzásúva sajnos már nem varázsolható fonográf felvételek egyike sem került a korongra. Természetesen terjedelmi okokból maradt ki további számos, közlésre gyakran nem kevésbé érdemes dallamváltozat is.

Az informatív lemezkísérő tanulmány a szerkesztő-szerzőnek tárgya iránti szeretetét is közvetíti. A témához tartozó legfontosabb jelenségek felvázolása után az egyes költeményeket keletkezésük időrendjében ismerteti, felvázolja zenei vonatkozásait, a terjedelem adta kereteken belül esetenként utal különös jelentőségükre és a népzeneben betöltött szerepükre is. A hangfelvételek sorrendje ugyancsak az említett időrendet követi. A tartalomjegyzék feltünteti a gyűjtési adatokat és a felvételek archívumi jelzeteit. A hangzó anyag technikai gondozása Németh István munkája.

„Elszállott már a madár hervadt őszi tájról – éneklük az egyik Petőfi vers egy sorában. A költő halála jut eszünkbe róla, melynek körülményei a népmesék táltos, garabonciás hőseihez teszik őt hasonlóvá. Eltűnt egyik pillanatról a másikkra, de örökre ott maradt népe lelkében.” – olvashatjuk a lemezborító hátoldalán.

Hallgassák szeretettel ennek hangzó bizonyosságát!

Eperjessy Ernő: Órtilos dombokon, dombokon... Népdalok Eperjessy Ernő és Olsvai Imre gyűjtéseiből. Szerkesztette és a zenei anyagot gondozta Pálóczy Krisztina. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2016. 210 p.

Tari Lujza

„Kihalófélben van ez a művészet (a régi magyar dalstílus), de ma még él még nem kell exhumálni, eleven forrásból vehetjük át. Öreg falusi magyaroktól tanulhatjuk el ma még: meg is kell tanulnunk, mert ez a kincs, amelyet századokon át híven megőriztek, az ő fiaiknak, unokáiknak már nem kell. Azokat a fejlődés kérlelhetetlen ereje másfelé tereli.” jegyezte fel 1918-ban Kodály Zoltán, s hozzátette: „Az elkallódott magyar zenei hagyomány nagy és értékes része fel van tárva. Hátra van, hogy életté, vérré váljon.” (Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers. Kodály Zoltán hátrahagyott írásai*. II. Válogatta, s.a. r. Vargyas Lajos. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993, 173.)

Eperjessy Ernő, a Dráva és a Mura összefolyásánál található Órtilos Szelence Hagyományörző Együttesének ajánlja kiadványát. Életté kívánja tetetni azokat a népdalokat, amelyeket korábban összegyűjtött illetve Olsvai Imre népzenekutatóval összegyűjtöttek. E dalok az utóbbi évtizedekben már teljesen, vagy majdnem elhaltak. Ezért különösen fontos számára és a faluközösség számára is, hogy ne felejtődjenek el a közösség dalai. Nagy köszönettel tartozunk neki azért, hogy idős kora ellenére fiatalos lendülettel, elhivatottan vállalkozott e feladatára. Órtilos Önkormányzatát, az NKA-t és a Magyar Néprajzi Társaságot a kiadás lehetővé tételéért illeti köszönet.

A népzene tudományban régi és fontos kérdés az összegyűjtött anyag visszajuttatása azokhoz, akiktől származik. A magyar népzene tudomány írásban (Kodály és Lajtha számtalan alkalommal) és tettekkel (Bartók és az előbbieket, valamint sok utód kutató) egyaránt sokat tett a dalkincs megismertetéséért és az eredeti gyűjtőhely lakosságához visszajuttatásáért. A külföldi szaktudomány már

az 1970-es évektől írásban is foglalkozott a kérdéssel „fieldback”-ként megnevezve a jelenséget (Y. Tokumaru: „On the method of comparison in musicology” *Asian Music in an Asian Perspective*. Ed. by F. Koizumi, Y. Tokumaru and O. Tamaguchi, Tokyo, 1977: 5–11.; Peter Cook: „Experiments in ‘Fieldback’ in Shetland.” *Studies in Traditional Music and Dance*. Ed. by Peter Cook. The International Folk Music Council United Kingdom National Committee, 1981: 47–51.)

Eperjessy Ernő alapos, sok fontos és eddig ismeretlen adattal szolgáló bevezetőt írt (például a parasztszenekarokról, zenészekről, 9. lap) az egykor horvát többségű, a II. világháború után már magyarrá lett, határsávbán elhelyezkedő falu és környező falvainak történelméről, néperől és szokásokról. A kötet anyagának nagyobbik részét olyan néprajzkutató gyűjtötte, aki nem csak időről-időre került kapcsolatba a falu népével, hanem évtizedeken át együtt élt vele, részese, sőt alakítója, segítője volt mindennapjainak. A könyv címodalának hátlapján található életrajzi adatokból és a bevezetőből egyértelműen kiderül az olvasó számára, hogy a falu népének és környezetének ő a legkiválóbb ismerője. Mint írja, „A szerző 1948–1964 között Őrtilos külterületén (a szigorú határsávon belül) volt tanyasi tanító.” (8.) A szerény megfogalmazást az életrajzi adatok teszik teljessé, melyekből elképzelhető, mennyi fáradozással járt számára, és a kezdeti időben neki magának is minden bizonnyal mennyi nélkülözést jelentett a tanyasi tanítóság, melynek feltételei még iskolaépület és tanítói lakás szempontjából sem voltak adottak. („A tanítás egy vízimolnártól bérelt, tizenhat négyzetméteres szobában indult meg, amelyet a szülők padlóztak le, és ők készítettek hozzá padokat. A tanítói lakás egy préház huzatos szobája volt. 1951-ben új tanítói lakás és új iskola épült egy tanteremmel...” – írta. *Adatok a szerző életrajzából.*)

Eperjessy Ernő már 1950-től vezette a Légrádhegyi Népi Együttest. Dalolásuk a könyvhöz mellékelt CD-n is hallható (8., 31. sz.). A népdalgyűjtést részben repertoárjuk bővítése érdekében kezdte el 1949-ben, amely hamarosan önálló munkává vált, kiegészülve a tájnyelvi és néprajzi gyűjtésekkel, a tágabb területeket is beleértve.

A kutatónak az egyik legnagyobb öröm, ha a helyiek elfogadják és megértik munkájának célját. Eperjessy Ernő nemes célkitűzését, hogy a helybeliek visszatantulhassák, a jövőbe átmenthessék az időközben már elfelejtődött dalokat megértette a falu népe. A céllal messzemenően egyetértünk. A kötet 142 kottája és a CD 61 darabja jól megfelel a célnak, s egyben rácsodálkozhatunk a dalok sokszínűségére, tematikai, funkcionális sokféleségére, szépségére. A dallamok részben szöveg-műfaj szerinti csoportosításban (például lakodalmások, katonadalok, summásdalok, balladák stb.), részben a nemzetiségek (magyar vagy csak horvát nyelvű dalok), illetve kétnyelvű dalok és etnikumok (beás cigány) szerinti csoportosításban kerültek kiadásra.

A közreadásról a dalanyagot szerkesztő Pálóczy Krisztina tájékoztat (15–18. lap), aki a leírásából sejtethetően nemcsak a kottagrafikát, hanem a dallamok lejegyzését is készítette. A kötet munkatársai között a magyar és horvát szöveget gondozó egy-egy személyen kívül további négy munkatárs, valamint a zenei digitalizálást végző, a tördelő, a borító tervezője és a lektor van felsorolva.

A szerkesztő a kiadvány ismeretterjesztő jellegéhez igazodva valószínűleg nem szándékozott részletekbe menően ismertetni a kötet dallamait (a gyakorlati célnál fogva valószínűleg nem gondolta ezt fontosnak Eperjessy Ernő sem), ám a tudományos közlésmód jól összefért volna az eredeti céllal. A népdalkör tagjai feltehetően elsősorban a CD-ről, s nem a kottaanyagból fognak népdalokat tanulni, a kottákat legvalószínűbben a szövegvariánsok miatt fogják forgatni. A zenei szakma ugyanakkor sokkal többet nyert volna az egyszerű dallamközlésnél. Az olvasó egyébként is kissé zavart keltő kottaanyagot kap, közelebbi információk nélkül. (Tonus finalis – a hangfelvételen a záróhang hangmagassága – a kottáknál nincs megadva, így nem tudjuk mi volt az eredeti elhangzás.) A szerkesztő

ugyanis jelzi, és jó is a megoldás, hogy dallamvariánsok esetében „a más gyűjtésből származó versszakokat” csillaggal lettek elválasztva egymástól, ám ha a kottákat a CD mellett megadott számokkal összevetjük, zavaró, hogy mást hallunk, mint amit a kottán látunk, esetenként olyan sok az eltérés. Néhány példa: CD 2. (*Tűlsó sor*), melynek megfelelője az 1. kottapélda lenne. A népdal a hangfelvételen erős változatban hallható, olyannyira, hogy a kottában variációként jelölt szakasz a felvételen a fő dallam. CD 9. (*Hozz bort kocsmárosné*), mely a 11. kotta. (A lakodalmások közt újból szerepel más szöveggel, a változatra utalás nélkül: 100. kotta. A 15–16. kotta, mint azonos dallam két különböző altípusa viszont szerencsésen egymás mellé került.) Sok az eltérés az 5. CD felvételen, mely a 4. kottával (lenne) azonos (*Irigyeim sokan vannak*). E dallam a 74. szám alatt a balladák közt újból megvan. (*A Mikor gulyáslegény voltam* kezdetű népdal nem ballada, hanem a pásztorok által énekelt rabénekek köréből való. Itt jegyzem meg, hogy a 72. szám alatt Eperjessy Ernő szép fordításában olvasható *A szép légrádi Márica balladája* vers is inkább balladás dal.) A kétnyelvű népdalok közt újból megtaláljuk az *Irigyeim sokan vannak* változatát (117. kotta), utána egy újabb változatot: Esik eső, de nem ázok (117/2.). A régi stílus diatonikus sirató stílusrétegébe tartozó, recitatív elemekben bővelkedő, rubato előadású, szövegében mélyen lírai népdal sokféle előfordulása a helyi közösségekben való életerejét egyben a tágabb Dél-Dunántúlhoz erős kötődését jelzi.

A tágabb Dunántúlt idézi a Lajtha László 1934-es bogyszlói gyűjtéséből *A szennai lipisen, laposon* (BR 06541) szöveggel megismert dallam, azonos szótagszámmal, de más ritmikai felosztásban (59., *A csurgai Korona ablakon*). A gyűjtemény 2. darabja (*Vörös dinnye, sárga dinnye repedj meg*), mely a CD 4. darabja, viszont a Duna-Tisza közön át a Dél-Alföldre vezeti az olvasót-hallgatót. E népdal többek közt a szentesi tekerősök Pátria felvételein szerepel (Gr053Ba, c, d), de a későbbi gyűjtések is előhozták. (Sárosi Bálint szegedi gyűjtéséből adta közre Vargyas Lajos *A magyarság népzeneje* című könyvében (Planétás, 2002) és annak CD mellékletén, 19. kotta CD 1/22.)

A kötet 27. és 46. dallamai (*Ha felkötöm bécsi piros kendőmet, Cintányéron három alma, de piros*) viszont egészen biztosan a Palócvidekről, sőt közelebről Heves-Borsod illetve a Galga-vidékről kerülhetett a faluba, meglehet, hogy a bevezetőben is említett summásokozások idején.

A gyűjteményben elmélyedők a recenzenshez hasonlóan biztonosan szívesen fognak elidőzni egy-egy országosan ismert népdal, szokásdal általánosan ismert illetve attól eltérő, helyi változatait látva-hallva. Érdekes a 84. betlehemes kottája, mely a magyar hagyományban *Betlehem kis falujában* szövegű, nem három soros, mint az őrtilosi, és nem a 3. fokon zár. A 88. *Elementem én ma reggel* névnapköszöntő 3. sorában a Pálóczy Horváth Ádám által is följegyzett, a szakirodalomban bőségesen tárgyalt *De mit töröm fejemet* kezdősora épült be. A 92. háromkirályok napi csak horvát köszöntőként fennmaradt középkori szekvencia dallam magyar megfelelője a *Menj el sietséggel arkangyal Gabriel*, mely a magyar hagyományban is a karácsonyi szokáskörhöz tartozik.

Koldusének három formában is bekerült a kötetbe. Az egyik lakodalmi káspénzszedésről énekelt dallamával (97.), a másik, mint koldusének paródia (105.), míg a harmadik búcsúparódiaként tartozik ide (104.).

A horvát népdalok alcím alatt közölt példák (122–133.) közül a 122–126., 128. magyar népdalok, horvát szöveggel. A 124. a magyar népzeneben emblematikus *Röpülj páva, röpülj*, a 125. *Árpa, árpa, de rövid a szára*. Igazi horvát viszont a 127-es, amelynél nincs jelölve, hogy *Bećarac*. Ez a dallam főleg négy soros változatban él; a lakócsai és más Dél-dunántúli horvátoknak is egyik legkedveltebb táncdallama. A 130. *Maro, Marice* a két világháború közti valcer divat hatását tükröző népszerű dallam, melyet már 1988-ban alkalmam volt nemzetközi konferencián bemutatni példaként az interetnikus kapcsolatokra. Ezt az éneket a bukovinai (hadikfalvi) Galambos Péterné Illés Regina

Bácskába településüket követően még lányként horvátoktól tanulta meg horvátul, és magyar fordításban is. 1987-ben Érden vettem fel tőle azt követően, hogy 1983-ban Letenyén Czenner János cigányprimástól gyűjtöttem, mint horvát eredetű, de – az ő kifejezésével – „se nem horvát, se nem magyar, hanem muraközi” népszerű dallamot. A konferencián tótszerdahelyi horvát asszony magyar eredetű pentaton kvintváltó dallamának kétnyelvű változatait is módomban volt bemutatni (lásd Tari Lujza: „Untersuchungen zu interethnischen Musikdialekten Westpannoniens.” *Dörfliche Tanzmusik im Westpannonischen Raum. Vorträge des 17. Seminars für Volksmusikforschung. Eisenstadt* 1988. Schriften zur Volksmusik Bd. 15. Red. und hrg. von W. Deutsch und R. Pietsch, Wien, 1990: 237–254., ide 238–243.) Érdekes a 131. példa is, mely az osztrák népzeneben máig él, még farsangtemetési halottas indulóként is használják, mint azt 2014-ben Thomas Nussbaumer innsbrucki népzene-kutató Tirolban rögzítette (lásd you tube *Faschnachtvergraben in Fließ*).

Az összegyűjtött dalválogatás a kottákon keresztül jól rávilágít Órtilos népének fordulatokban gazdag történelmére. Kirajzolják a falu népének származási (horvát és magyar) valamint kulturális-földrajzi helyét. Nemcsak a magyar-horvát valamint szlovén földrajzi találkozási pontra utaló jegyek olvashatók ki belőlük, hanem az említett osztrák (tágabb német) hatások is. Horvát szövegű, de német a 131-es kotta dallama. A 137-es számú cigány népdal a beás cigány földrajzi származási helyét jelöli ki. (A dallam a *Kiskertemben uborka*, Székelyföldön először Lajtha László által 1912-ben gyűjtött népdal változata.)

A szerkesztő bevezetőjéhez két megjegyzés kívánkozik. Többek közt ezt írja: „... a magyar anyagon belül ... változatos dallamok találhatóak a régi, szép, izes dunántúli, parlando-rubato előadásmódban (ingadozó terc) elhangzótól a feszes ritmusú (giusto) új stílusú dallamokig.” (15. lap) Az ingadozó terc (és az itt nem említett szeptim) nem előadásmódbeli jelenség. Olyan régies elem, amely elsősorban a pentaton hangsor tartozékaként őrződött meg számos kultúrában, nálunk nagyobb számban legtovább a Dél-Dunántúlon, de kimutathatóan több más területen. Több alkalommal írt e jelenségről Olsvai Imre, akinek emléke úgy kívánja, hogy e kérdést ne hagyjuk tisztázatlanul. Az ingadozó (másik néven: semleges) terc nem csak a parlando-rubato előadású dalokhoz kapcsolódik, hanem a tempo giusto dallamokhoz is. Utóbbiak esetében a giusto kifejezés használata nem elegendő. E rövidítése csak a munka közbeni belső szakmai nyelvben elfogadható, mert az olasz nyelvben negyvenen felül van a száma a giusto jelentésének. Zenére vonatkoztatva csak a tempo elótaggal együtt jelenti azt, amire használjuk: egyenletesen, feszesen tartott tempójú előadás. Giusto szerepel tempójelzésként a kottákban is. (Sajnos több más kiadásban is így találkozunk vele, szintén helytelenül.)

A másik a „hejgetés” szó használata. Mint írja, az alkalomhoz kötött dalok csoportjában megtalálhatók „olyan különlegességek, mint a hejgetés...” (16. lap). Egyben hivatkozik arra, hogy a szerző írt is a hujákolásról – a huškanje-ról. A szerkesztő minden bizonnyal nem a téli napfordulás moldvai csángó hejgetés/hégetés (románul urálás)-ra gondolt, mely lényegében a regölés megfelelője (noha abban is erős a zenei hangléjtés és a deklamáció), hanem a gyimesi csángók hűdintésére. Arról Rajeczky Benjamin írt egy rövid, de annál tartalmasabb európai összehasonlító tanulmányt („Hűdintés.” *Ethnographia* XCI (1980) 3–4., 393–396.). Ennek a természeti népeknél már korán megfigyelt és a pásztorkultúrában különösen fontosá vált jelzőmódnak nem szerencsés kölcsön venni a más területen használt kifejezését. Nemcsak azért, mert a jelzőmódok az azonos vonások ellenére is különbözők (bár műfajuk azonos), hanem azért sem, mert az őrtilosiaknál megvan a saját helyi neve. Mint Olsvai Imre munkatársainak élőszóban sokszor elmondta (e sorok írója is köztük volt), a jelzést a határ két oldalára szakadt családok erősen használták, s éltek vele a szőlőt őrző lányok is. Eperjessy Ernő 1962-es őrtilosai gyűjtéséből Vargyas Lajos adott ki hujákolást 2002-ben

(*A magyarság népzeneje* Budapest, Planétás, 2000, 19. kotta és CD mellékletén: FA-206-2 O6/05, Budapest, Fonó Records).

A 39. kotta utolsó sorának a tördelésébe hiba csúszott: lemaradt az ötvonalas rendszer alja.

A kötetnek kétségtelenül érdeme az anyagközlés, az említett hiányosságok nem kisebbítik érdemeit. Biztató a Szelence csoport lelkesedése is, melyhez minden bizonnyal már eddig is megvolt és a jelen CD-n szerepléssel nőtt elismertségük a helyiek, környékeliek részéről. Kívánjuk, hogy az Eperjessy Ernő szerető figyelmének köszönhetően megjelent népdalgyűjtemény dalai a jelenleg működő népdalkörön keresztül minél előbb, még jó időben keljenek új életre, és sokaknak szerezzenek majd örömet a késő jövőben is!

Juhász Antal: Tanyák, tanyai emberek Szeged vidékén 1964-2000. Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark. Ópusztaszer, 2016. 183 p.

Nagy Gábor

Juhász Antal legújabb könyve négy évtizedes gyűjtőmunka eredményét összegzi, helyszíni fényképfelvételeit és terepmunkájának eredményeit adja közre a könyvben. „Közel négy évtizedes határjárásaim hozadéka több ezer fénykép, kb. 150 tanyaalaprajz és helyszínrajz, közel száz magnószalag és kazetta, számos füzetnyi följegyzés. Ezekből válogattam a kötet anyagát.”

Az új kiadvány külső megjelenésében a szerző fényképfelvételeinek forrásközlés, dokumentum értéke mellett az esztétikumra törekvés is megjelenik a mű szerkesztési szempontjaként. Az A4-es méretű könyvben a fotókra helyeződik a hangsúly, így a 356 számozott közlésből 15 tanyafelmérés ábrája mellett 341 fényképfelvételt láthatunk.

A kutatás célja a hagyományos népi építészet fennmaradt emlékeinek földterítése és dokumentálása volt. „A kutatás keretében bejártam Csongrád megye Duna-Tisza közi, nagyrészt tanyás határu több települését.” Már a vizsgálat kezdeti időszakában is tisztázódott, „hogyan eltűnően lévő életforma tárgyi és szellemi mozaikjait dokumentálom, rakosgatom össze. Az eltelt évtizedekben a tanyarendszer nagy változásokon ment át: Csongrád megye tisztántúli területén a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés során csaknem teljesen megszűntették, a Tisza menti feketeföldeken is visszaszorították, a Duna-Tisza közi homokvidéken háttérbe szorították a tanyás gazdálkodást. Ennek az átalakulási folyamatnak a bemutatására kívánok vállalkozni.”

A műben a fényképfelvételeket magyarázó, azokhoz szorosan kapcsolódó szövegrészek tudományos, leíró, értelmező és visszaemlékező gondolatokat is tartalmaznak. Juhász Antal ifjúkoráig Sándorfalván élt. A bevezető tanulmányban a szerző gyermekkori élményeivel is találkozhatunk, amelyek meghatározhatták a későbbi tudományos kutató vizsgálatainak alapjait. A bevezető tematikájában megjelennek a tanyai település kialakulásának történelmi előzményei. A szerző a 18. század elejétől a 20. század végéig terjedő időszakot elemzi. A tanyai életmód sajátosságairól szóló alfejezetben a tartozéktanya és szórványtanya fogalmát fejti ki. „Előbbi egy belterületi ház és hozzátartozó, határban épült gazdaság, melyeket családi kötelék fűz össze, utóbbi a paraszt család állandóan lakott telephelye, amelyen megvalósult az otthon és a gazdasági üzem életen tartó egysége.” A tanyatípusok mellett az életmódban megjelenő társas munkákról és összejövetelekről, és az abban megjelenő lokális közösségi kohéziós elemekről olvashatunk. A bevezető tanulmányt válogatott irodalom zárja.

A könyv fényképfelvételeinek sorát a 20. század első feléből származó fotók sorozata indítja. Itt a Móra Ferenc Múzeum, a Somogyi-könyvtár fotótárából származó, a szerző és Vastag József által gyűjtött és magántulajdonban lévő, archív felvételekkel találkozhat az olvasó. A következő fejezetek-